

Zalecenie nr 3

Rola tłumaczy ustnych w monitoringu miejsc pozbawienia wolności

Od czasu utworzenia w 1977 r. Stowarzyszenie Zapobiegania Torturom (APT) propaguje regularne i niezależne monitorowanie miejsc pozbawienia wolności jako skuteczny sposób zapobiegania torturom i innemu niewłaściwemu traktowaniu w takich miejscach. Dzięki nowemu cyklowi publikacji *Zalecenia dotyczące monitorowania miejsc pozbawienia wolności* praktycy na szczeblu krajowym i międzynarodowym we wszystkich państwach świata uzyskają dostęp do pionierskiej analizy badawczej APT i informacji dotyczących najlepszych praktyk stosowanych w tej dziedzinie. Prezentowany cykl publikacji stanowi uzupełnienie i dokładniejsze omówienie zagadnień przedstawionych we wcześniejszej publikacji APT *Monitoring miejsc pozbawienia wolności: praktyczny przewodnik*.

Zachęcamy do nadsyłania na adres: apt@apt.ch komentarzy, uwag i sugestii dotyczących prezentowanego cyklu publikacji.

Maj 2009

Oryginalna wersja została opublikowana przez APT w
2009 r.

Oryginalny tytuł: Detention Monitoring Briefings: Using Interpreters in Detention Monitoring.

COPYRIGHT 2009, APT

Odpowiedzialność za tłumaczenie na język polski: Krajowy Mechanizm Prewencji
w Polsce

Tłumaczenie zostało wykonane w ramach „Europejskiego Projektu KMP” i ufundowane przez Wspólny Program Rady Europy/Komisji Europejskiej „Utworzenie aktywnej sieci krajowych mechanizmów przeciw torturom, działalność sieci partnerskiej współpracy Peer-to-Peer”, współfinansowany przez Fundusz Powierniczy na Rzecz Praw Człowieka.

Council of Europe
Conseil de l'Europe

European Union
Union européenne

1. WPROWADZENIE

1.1 Jak korzystać z zaleceń?

Prezentowane zalecenie kierowane jest do organizacji, które prowadzą monitoring miejsc pozbawienia wolności na szczeblu krajowym lub międzynarodowym i które delegują wizytatorów, by przeprowadzili rozmowy z władzami nadzorującymi miejsca pozbawienia wolności lub z osobami pozbawionymi wolności mówiącymi w języku innym niż wizytatorzy. W zaleceniu przedstawiono problemy napotymane przez organizacje monitorujące, które korzystają z usług tłumaczy ustnych. Następnie omówione zostały role wizytatora i tłumacza ustnego oraz istotne aspekty pracy każdego z nich. W końcowej tabeli przedstawiono wytyczne dotyczące pracy wizytatora i tłumacza, które zostały opracowane na podstawie najlepszych praktyk krajowych i międzynarodowych.

1.2 Wstępne rozważania

Wizytatorzy miejsc pozbawienia wolności często znajdują się w sytuacji, w której nie znają języka jednej lub kilku osób pozbawionych wolności albo właściwych władz nadzorujących. W związku z tym przeprowadzając rozmowę, wizytatorzy mogą potrzebować pomocy innej osoby, która jest tłumaczem zawodowym, osobą wykonującą tłumaczenia dorywczo lub osobą znającą dany język, która została wybrana zupełnie przypadkowo¹. Bariery językowa, różnice kulturowe i komunikacja pośrednia dodatkowo utrudniają skomplikowane zadanie monitoringu.

Współpraca z tłumaczem ustnym wymaga od wizytatora zastosowania wielu wrodzonych i/lub nabytych umiejętności. Samo tłumaczenie jest również, bez wątpienia, niezwykle ambitnym zadaniem. Tłumacz ustny musi łączyć wiele różnych funkcji, dążąc do osiągnięcia złożonych celów. Brak przygotowania i doświadczenia ze strony tłumacza, wizytatora lub obu z nich może skutkować błędną komunikacją. Taki problem może wywierać wpływ nie tylko na proces przeprowadzania rozmowy, ale także na wiarygodność organizacji monitorującej.

Jak zawsze, nie ma gotowego wzoru na sprostanie wyzwaniom związanym z wykorzystaniem tłumaczy ustnych podczas monitoringu. Wszelkie problemy należy przewyżczać w sposób pragmatyczny, uwzględniając odpowiednie przygotowanie i politykę oraz kierując się zasadami etycznymi i dobrze przemyślaną metodologią.

2. ZAGADNIENIA DOTYCZĄCE POLITYKI

Organizacje monitorujące miejsca pozbawienia wolności mogą w sposób regularny i przewidywalny korzystać z usług tłumaczy ustnych. Może się również zdarzyć, że będą one tylko okazjonalnie odczuwały taką potrzebę. W obu przypadkach współpraca z tłumaczem ustnym powinna być możliwie najdokładniej zaplanowana. Niezależnie od sytuacji wybierani mogą być tłumacze zawodowi, tłumacze wykonujący tłumaczenia dorywczo lub, jeśli nie ma innego wyboru, osoby znające język, które znajdują się w danym miejscu. Organizacje monitorujące miejsca pozbawienia wolności powinny, w odniesieniu do każdego przypadku, opracować politykę korzystania z usług tłumaczeniowych w celu standaryzacji praktyki, zapewnienia jakości i unikania niespodzianek podczas wykonywania czynności. Poniżej przedstawione zostały aspekty, którym warto się przyjrzeć.

---

¹ Dla potrzeb niniejszego zalecenia wyrażenie „tłumacz ustny” używane jest w odniesieniu do tłumaczy zawodowych i osób wykonujących tłumaczenia dorywczo, a także do osób wybranych *ad hoc* w celu tłumaczenia podczas wizyty monitorującej.

2.1 Rekrutacja i screening

Tłumacz zawodowy lub pracujący dorywczo: pierwsze decyzje nieuchronnie będą wiązały się z pytaniem czy praca organizacji wymaga korzystania z usług zawodowych tłumaczy i czy takie są dostępne. Jeśli nie, organizacja musi zastanowić się jak przygotować i zatrudnić osoby, które wykonują usługi tłumaczeniowe dorywczo. Niezależnie od sytuacji, zaleca się stosować formalne i jednolite umowy, w których określony zostanie czas trwania umowy, warunki zatrudnienia, wynagrodzenie i tryb płatności oraz warunki świadczenia usług. Dla każdego tłumacza ustnego należy założyć akta osobowe.

Wynagrodzenie i koszty: Czy organizację stać na zatrudnianie i opłacanie tłumaczy ustnych? Nawet jeśli wykorzystani zostaną wolontariusze, organizacja również ponosi koszty związane z zapewnieniem transportu, wyżywienia, itp. Czy istnieje zatem inne alternatywne i korzystne rozwiązanie, np. zapewnienie możliwości rozwoju zawodowego dla ochotników wewnątrz organizacji?

Zagraniczny czy krajowy: Międzynarodowe organizacje często mają okazję zatrudniać tłumaczy ustnych, którzy znają język kraju docelowego, ale nie mieszkają w tym kraju. Taka sytuacja zapewnia tłumaczom ustnym większe bezpieczeństwo niż w przypadku, gdy tłumacz zostaje w danym kraju po zakończeniu tłumaczenia. Oznacza to jednak, że tłumacz ustny może nie znać dobrze realiów danego kraju i może nie być w stanie dobrze odgrywać roli łącznika kulturowego (zob. poniżej). Wiąże się to również z większymi kosztami.

Lokalny czy nielokalny: Względy bezpieczeństwa sugerują, że lepiej nie korzystać z usług lokalnych tłumaczy ustnych (mieszkających w tej części kraju, w której prowadzony jest monitoring), ażeby nie narażać ich na ryzyko. Zatrudnianie tłumaczy lokalnych wiąże się również z potencjalnym lub rzeczywistym brakiem niezależności z uwagi na możliwe powiązania tłumacza. Ponadto, korzystanie z usług lokalnego tłumacza ustnego zwiększa prawdopodobieństwo naruszenia klauzuli poufności. Z drugiej jednak strony niektóre osoby przesłuchiwane wolą rozmawiać z kimś, o kim coś słyszeli lub z kim może ich coś łączyć. W takiej sytuacji świadczenie usług przez lokalnych tłumaczy ustnych może przynosić korzyści w postaci budowania zaufania i tworzenia interfejsu kulturowego.

Narodowość, płeć, wiek i umiejętności: Idealnie byłoby, gdyby organizacje mogły wybierać spośród tłumaczy w różnym wieku, o różnej płci, pochodzących z różnych kultur, o różnej narodowości i posiadających różne umiejętności i zdolności językowe, ażeby dostosować profil tłumacza do tożsamości i potrzeb osób, z którymi przeprowadzana jest rozmowa.

Screening: Niezmiernie ważne jest, aby do współpracy wybierać takich tłumaczy ustnych, którzy nie tylko potrafią komunikować się pomimo bariery językowej, ale także postępują zgodnie ze swoim kodeksem zawodowym i kierują się zasadami etyki. Oni także powinni być *postrzegani* w ten sposób. Niestety zdarza się, że tłumacze ustni wykorzystują swoją pozycję tłumacza w kontaktach z kolegami w swojej społeczności. Organizacje monitorujące powinny sprawdzić potencjalnych kandydatów, przeprowadzając szczegółowy wywiad, korzystając ze studiów przypadków, prosząc o referencje i kontaktując się z odpowiednimi agencjami ONZ, organizacjami pozarządowymi, społecznością właściwą dla kandydata lub nawet władzami krajowymi.

Osoby wykonujące tłumaczenie *ad hoc*: Wizytatorzy miejsc pozbawienia wolności mogą nieoczekiwanie znaleźć się w sytuacji, w której będą chcieli porozmawiać z kimś, kto nie mówi w ich języku, a niestety nie towarzyszy im tłumacz ustny. W takiej sytuacji pierwszą rzeczą, którą wizytator powinien uczynić, jest sprawdzenie, czy uda mu się w rzeczywistości porozumieć się z daną osobą. Można to zrobić poprzez zadawanie pytań, które wymagają odpowiedzi w formie pełnego zdania, ale nie są na tyle powszechne, by osoby obcojęzyczne udzieliły automatycznie wyuczonej odpowiedzi, dając fałszywy obraz o swojej biegłości językowej. Jeśli okaże się, że odpowiednia komunikacja nie jest możliwa, wizytator powinien wezwać tłumacza ustnego. Jeżeli nie jest to w danej chwili możliwe, wizytator może przełożyć rozmowę na późniejszy termin i wtedy przyjść z tłumaczem ustnym. Czasami jednak i to może okazać się niemożliwe lub, co ważniejsze, opóźnienie takie może nieść ze sobą zagrożenie dla bezpieczeństwa potencjalnego rozmówcy. Może on nawet zostać przeniesiony w inne miejsce.

Biorąc to pod uwagę, wizytatorzy mogą być zmuszeni korzystać z pomocy osób znajdujących się w pobliżu, które mogą odegrać rolę tłumacza. Takie rozwiązanie należy stosować w ostateczności, ponieważ przypadkowe osoby prawdopodobnie nie będą posiadały odpowiednich umiejętności. Mogą one nie rozumieć, że konieczne jest zachowanie poufności lub mogą kierować się w istocie innymi nadrzędnymi interesami i względami. Nawet mając dobre intencje, członkowie rodziny lub przyjaciele mogą fałszować przekaz dodając własne opinie i znane sobie informacje. Z kolei wybrany rozmówca może nie zechcieć omawiać niektórych kwestii przy udziale członków rodziny lub innych obecnych podczas rozmowy osób.

W takiej sytuacji najlepiej wziąć do tłumaczenia kogoś, kogo dana osoba pozbawiona wolności sama proponuje. Jeżeli nie ma takiej osoby, a do tłumaczenia zgłaszają się na ochotnika inni, wizytatorzy powinni dokładnie przyglądać się reakcjom osoby pozbawionej wolności i stosownie do nich postępować. Z wielu powodów rozmówca może nie być chętny do wyrażenia sprzeciwu względem powołania danej osoby na tłumacza *ad hoc*.

Niezależnie od tego, kto zostanie wybrany do tłumaczenia, wizytator powinien wiedzieć kim jest potencjalny „tłumacz”, jakie są jego relacje z rozmówcą oraz wyjaśnić „tłumaczowi” już na samym początku na czym polega bezstronność i jak ją zachować w rozmowie. Jeżeli wizytator nie jest przekonany, czy wybrał właściwego tłumacza *ad hoc*, lepiej wykazać się wysoką ostrożnością i starać się znaleźć inną osobę lub inne rozwiązanie i na przykład odłożyć rozmowę do czasu znalezienia odpowiedniej osoby.

2.2 Wewnętrzne wytyczne dotyczące monitoringu miejsc pozbawienia wolności i przeprowadzania rozmów z osobami pozbawionymi wolności

W celu utrzymania spójności i wysokiej jakości organizacje monitorujące powinny opracować klarowne wytyczne wewnętrzne dotyczące przeprowadzania rozmów. Wytyczne takie należy udostępnić tłumaczom ustnym, a powinny one obejmować, między innymi, następujące kwestie:

- dostęp do tłumaczy ustnych i akredytacja dla nich;
- opis sytuacji, w których tłumaczem ustnym powinna być kobieta lub mężczyzna z uwagi na bezpieczeństwo i efektywność;
- kiedy, gdzie i na jakich warunkach przeprowadzać rozmowy;
- kto powinien być obecny w czasie rozmowy;
- zalecany zakres i granice roli każdego z uczestników rozmowy;
- sposób przeprowadzania rozmowy;
- problemy w komunikacji;
- przeprowadzanie rozmów z osobami z grup wrażliwych społecznie;
- inne zadania tłumacza ustnego.

2.3 Informacje, szkolenia oraz kodeks etyki i postępowania

Osobom powołanym na tłumaczy ustnych *ad hoc* wizytatorzy powinni przekazywać proste instrukcje, uzgodnione wcześniej przez organizację, jeszcze przed rozpoczęciem rozmowy. Instrukcje takie pomagają tym osobom zrozumieć rolę tłumacza, a wizytatorowi ułatwiają kierowanie całym procesem.

Tłumacze ustni współpracujący na stałe z organizacją monitorującą, zarówno zawodowi, jak i wykonujący usługi tłumaczeniowe dorywczo, powinni otrzymać kodeks postępowania, zapoznać się z nim i podpisać stosowne oświadczenie o zapoznaniu się z jego treścią, ponieważ kodeks taki określa normy etyczne, których przestrzegać powinni również tłumacze ustni². Tłumaczom ustnym należy również przekazać egzemplarz wspomnianych wyżej wewnętrznych wytycznych dotyczących monitoringu i przeprowadzania rozmów.

---

² Zob. np. Medyczna Fundacja na rzecz Opieki dla Ofiar Tortur, *Code of Practice and Ethics for Interpreters and Practitioners in Joint Work* [Kodeks praktyki i etyki regulujący współpracę tłumaczy ustnych i praktyków], 2005; Przedstawicielstwo Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców (UNHCR), *Interpreters in a Refugee Context: Self-Study Module 3* [Tłumacze ustni w kontekście uchodźców: moduł nr 3 do samodzielnej analizy], 2009.

Dokumenty te, jak i inne powiązane z nimi kwestie, powinny być omawiane i uzgadniane na specjalnych i okresowych sesjach szkoleniowych dla wizytatorów i tłumaczy ustnych, najlepiej z udziałem doświadczonych tłumaczy ustnych i doświadczonych wizytatorów miejsc pozbawienia wolności. Najważniejszym elementem takich sesji powinno być omawianie studiów przypadków i odgrywanie scenek. Takie szkolenie powinno być dla tłumaczy ustnych okazją do budowania relacji z wizytatorami oraz do zrozumienia stosowanej metodologii. W stosownych przypadkach można organizować spotkania wprowadzające dla nowych tłumaczy ustnych, aby przedstawić im ogólny obraz współpracy z organizacją.

2.4 Wsparcie dla tłumaczy ustnych

Tłumacze ustni mogą być narażeni na szkodliwe psychospołeczne konsekwencje spowodowane pracą z osobami pozbawionymi wolności. Mogą one przybierać formę złości, stresu, depresji, wypalenia zawodowego lub empatycznej traumy. Mogą oni także napotkać trudności w relacjach pracowniczych z kolegami-wizytatorami lub szukać pomocy w rozwiązaniu innych problemów związanych z ich pracą. Organizacje monitorujące powinny starać się stworzyć warunki, w których tłumacze ustni będą potrafili sprostać takim wyzwaniom. Można to uczynić, na przykład, w następujący sposób:

- zapewnić tłumaczom ustnym „punkt kontaktowy” w organizacji monitorującej, który może służyć wsparciem i poradą, ale w którym nie ma wizytatorów;
- zapewnić informacje o możliwych skutkach psychospołecznych wywołanych pracą związaną z monitorowaniem wywieranych na samych tłumaczy ustnych oraz o sposobach przeciwdziałania tym skutkom³;
- omówić kwestie związane z wyżywieniem, przerwami, godzinami pracy i innymi potrzebami w wewnętrznych wytycznych oraz podczas szkoleń dla wizytatorów, którzy współpracują z tłumaczami ustnymi;
- od początku wyraźnie określić dodatkowe zadania, których wykonania oczekuje się od tłumaczy ustnych;
- zapewnić, że wizytatorzy odbywają spotkania informacyjne lub podsumowujące z tłumaczami ustnymi przed i po rozmowach lub wizytach monitorujących, zależnie od okoliczności;
- okresowo oceniać wyniki według przejrzystych kryteriów, aby pomagać tłumaczom ustnym w rozwoju zawodowym⁴.

2.5 Bezpieczeństwo i środki odwetowe

Tłumacze ustni uczestniczący w monitorowaniu miejsc pozbawienia wolności mogą stać się ofiarami prześladowań i innych działań niepożądanych. Ponadto czynności wykonywane przez tłumaczy ustnych mogą stanowić potencjalne zagrożenie dla innych osób zaangażowanych w monitoring. Organizacje monitorujące powinny zarówno starać się zapobiegać takim sytuacjom, jak i być przygotowane na radzenie sobie z takimi sytuacjami, jeśli one wystąpią. Sposób postępowania będzie zależał od konkretnego przypadku, ale zasadniczo tłumacze ustni oraz ich rodziny i przyjaciele powinni móc kontaktować się z organizacją monitorującą dwadzieścia cztery godziny na dobę. Należy surowo zakazać kontaktów dwustronnych między władzami lokalnymi, np. policją, a tłumaczami ustnymi. Jeżeli władze kontaktują się z tłumaczem ustnym w związku z monitoringiem, tłumacz powinien poinformować władze, by kontaktowały się bezpośrednio z organizacją monitorującą.

---

³ Zob. UNHCR, *Interpreting in a Refugee Context* [Tłumaczenie ustne na potrzeby uchodźców], 2009.

⁴ Wytyczne dotyczące oceny, które można dostosować do kontekstu monitoringu, zob. Międzynarodowe Stowarzyszenie Tłumaczy Ustnych w Dziedzinie Medycyny, *Medical Interpreting Standards of Practice* [Standardy praktyki w medycznych tłumaczeniach ustnych], 2007; oraz Krajowa Rada ds. Tłumaczy Ustnych w Opiece Zdrowotnej, *National Standards of Practice for Interpreters in Health Care* [Krajowe standardy praktyki dla tłumaczy ustnych w opiece zdrowotnej], 2005.

Wszelkie próby kontaktu ze strony władz w jakiegokolwiek sprawie należy zgłaszać do punktu kontaktowego tłumaczy ustnych wewnątrz organizacji. Tłumacze nie powinni w żadnych okolicznościach mieć dostępu do ogólnego magazynu akt, indywidualnych akt osobowych ani baz danych zawierających informacje poufne.

3. WYZWANIA KONCEPCYJNE I INNE

3.1 Względy etyczne dotyczące wizytatorów miejsc pozbawienia wolności i tłumaczy ustnych

Zasady etyczne obowiązujące wizytatorów zostały omówione w publikacji APT pt. *Monitorowanie miejsc pozbawienia wolności: przewodnik praktyczny*. Zasady te ważne są nie tylko ze względu na zapewnienie spójności i profesjonalizmu podczas przeprowadzania rozmów, ale także z uwagi na większą przewidywalność – a przez to i kontrolę – dla osób, z którymi przeprowadzana jest rozmowa.

Również tłumacze ustni powinni przyswoić sobie odpowiednie normy etyczne. Istotne w tym względzie jest, o czym wspomniano już wcześniej, opracowanie pisemnego kodeksu etyki/postępowania oraz wytycznych dotyczących metod pracy adresowanych do tłumaczy ustnych i wizytatorów. Pomoże o uniknięciu wielu konfliktów, zamieszania i błędów.

Ważne jest, aby już od samego początku rozmawiać z tłumaczami ustnymi o ich umiejętności dostosowania się do oczekiwań związanych z etyką i innymi kwestiami, gdyż pewne rzeczy mogą być zrozumiałe w jednym kontekście, a być pozbawione sensu w innym. Otwarta rozmowa może przyczynić się do ulepszenia kodeksu i wytycznych oraz pomóc uniknąć trudności w praktyce. Do głównych zasad, które należy uwzględnić w kodeksie etyki dla tłumaczy ustnych, należą:

- niewyrządzanie krzywdy,
- poufność,
- bezstronność,
- precyzja,
- szacunek,
- wrażliwość,
- niedyskryminacyjne zachowanie,
- profesjonalny dystans.

Tłumacze ustni mają obowiązek i prawo odmówić wykonania lub przerwać wykonywanie zlecenia, jeśli sądzą, że nie są w stanie wykonać go w sposób profesjonalny. Może być to spowodowane konfliktem interesów, prywatną hierarchią wartości lub koniecznością tłumaczenia w sytuacjach, w odniesieniu do których czują się zbyt mało wyszkoleni lub wykwalifikowani.

3.2 Rola wizytatora

Kwestia zakresu zawodowych uprawnień może pojawić się w kontekście rozmów przeprowadzanych z udziałem tłumaczy ustnych w ramach monitorowania miejsc pozbawienia wolności. Wszelkie związane z tym problemy należy otwarcie i wspólnie omawiać przed przystąpieniem do monitoringu, aby uniknąć wystąpienia trudności w praktyce.

Nawet współpracując z tłumaczami ustnymi wizytatorzy nadal ponoszą pełną odpowiedzialność za zapewnienie, że osiągnięte zostaną cele etyczne, zawodowe i proceduralne związane z daną rozmową. To wizytatorzy, a nie tłumacze ustni, są odpowiedzialni za kierowanie procesem przeprowadzania rozmowy. Wizytatorzy powinni jednak szanować umiejętności i wiedzę tłumaczy ustnych oraz nauczyć się obiektywnie je wykorzystywać.

Pomocne dla wizytatorów jest odbycie rozmowy z tłumaczami ustnymi przed przystąpieniem do współpracy w celu zapewnienia, że obie strony podobnie rozumieją sytuację i mają takie same oczekiwania. Rozmowa taka może pomóc w przygotowaniu się do pokonania trudności. W niektórych przypadkach wizytator i tłumacz ustny, działając jako zespół, ustalają sygnały, które przekazują sobie podczas wizyt monitorujących i rozmów. Mogą to być sygnały werbalne albo gesty i mogą oznaczać, na przykład, konieczność przerwania rozmowy, konieczność zmiany tematu, wystąpienie problemu, potrzebę omówienia danej kwestii między sobą, prośbę o zwolnienie lub przyspieszenie tempa rozmowy, itp.

3.3 Rola tłumacza ustnego

Zawodowi tłumacze ustni świadomi są głębokiej złożoności i problematyczności tłumaczenia, które dla innych może wydawać się prostym zadaniem. W ujęciu ogólnym, odpowiednią rolą dla tłumacza ustnego na każdym etapie rozmowy jest praca możliwie najmniej inwazyjna, która zapewnia efektywną komunikację. Ponadto tłumacz ustny musi przez cały czas pracować w taki sposób, by zapewniać pierwszeństwo relacji wizytator-rozmówca i nie wysuwać na plan pierwszy relacji wizytator-tłumacz lub tłumacz-rozmówca.

Główne role tłumacza ustnego podczas rozmowy polegają na:

- 1) przekazywaniu informacji,
- 2) zapewnieniu interfejsu międzykulturowego,
- 3) objaśnianiu,
- 4) występowaniu w charakterze rzecznika.

Przekaz informacji: Jest to domyślna rola z góry przypisana tłumaczowi ustnemu, którą powinien on odgrywać przez większość czasu. Polega ona na wyrażeniu w drugim języku znaczenia i rejestru wypowiedzi sformułowanej w innym języku bez uzupełniania, pomijania lub zmiany choćby części wypowiedzi. Wypowiedź sformułowana przez rozmówcę w osobie pierwszej powinna zostać przetłumaczona również w osobie pierwszej. Rola tłumacza ustnego powinna ograniczać się do przekazu informacji, chyba że tłumacz dostrzeże wyraźne prawdopodobieństwo niewłaściwego zrozumienia przez rozmówcę lub wizytatora przetłumaczonej wypowiedzi. Tłumacz ustny czuwa nad ciągłością komunikacji, dbając o wierność tłumaczenia.

Interfejs międzykulturowy: Język zakorzeniony jest w kulturowo uwarunkowanych wierzeniach, sposobach postrzegania świata, wartościach i założeniach, które systematyzują subiektywnie odbieraną rzeczywistość. Pełniąc rolę łącznika międzykulturowego, tłumacz ustny zapewnia ramy niezbędne do zrozumienia komunikatu tłumaczonego na jeden lub drugi język. Tłumacze ustni powinni wykonywać tę rolę, kiedy różnice kulturowe lub o innym charakterze mogą, w przypadku dosłownego przetłumaczenia komunikatu, prowadzić do jego błędnego lub niewłaściwego zrozumienia przez wizytatora lub rozmówcę. Niemniej zarówno wizytatorzy, jak i tłumacze ustni powinni być świadomi ograniczonych możliwości tłumacza w zakresie jego subiektywnej interpretacji aspektów kulturowych. Niezależnie od tego, jak bardzo rzeczowe informacje posiada tłumacz o wierzeniach, wartościach, normach i obyczajach, przynależność do pewnych ram kulturowych wyklucza doskonałe zrozumienie komunikatu, którego interpretacja może się różnić między jedną subkulturą a drugą i między jednym człowiekiem a innym. Rola łącznika międzykulturowego wiąże się z większą ingerencją w rozmowę niż rola przekaźnika informacji.

Objaśnienia: W przypadku tej roli tłumacz ustny dostosowuje rejestr językowy i wyjaśnia złożone zagadnienia, objaśnia wyrażenia, które nie posiadają dokładnego ekwiwalentu językowego lub których ekwiwalent językowy może okazać się niezrozumiały, a także sprawdza zrozumienie danego tematu. W kontekście rozmów prowadzonych w ramach monitorowania miejsc pozbawienia wolności, jest to zasadnicza rola odgrywana przez tłumacza ustnego na potrzeby wizytatora. Ale to przede wszystkim wizytator ma obowiązek objaśniać – za pośrednictwem tłumacza ustnego – jeśli rozmówca czegokolwiek nie rozumie. Tylko wtedy, gdy takie rozwiązanie się nie sprawdzi, tłumacz ustny może – po uzyskaniu wyraźnej zgody wizytatora – przejąć rolę osoby objaśniającej na potrzeby rozmówcy.

Rzecznik: Tłumacz ustny powinien działać w charakterze rzecznika tylko w skrajnych sytuacjach i uciekać się do tej roli jedynie w ostateczności, gdy wyczerpie już wszystkie inne możliwości porozumienia się z wizytatorem. Podejmując się tej roli, tłumacz ustny przejmuje kontrolę nad sytuacją i prowadzi rozmowę do końca. Dzieje się tak, jeśli wizytator albo całkowicie straci kontrolę nad procesem, albo postępuje w sposób, który może wyrzucić poważny i szkodliwy wpływ na prawa podstawowe rozmówcy lub dobry stan psychofizyczny rozmówcy. Jeśli zdarzy się taka sytuacja, organizacja monitorująca powinna przeprowadzić analizę zachowania zarówno wizytatora, jak i tłumacza ustnego, aby nie dopuścić do powtórzenia się sytuacji.

3.4 Inne częste zadania tłumacza ustnego

Notatki: Powszechnie przyjętą dobrą praktyką podczas przeprowadzania rozmowy przez dwóch wizytatorów z osobą pozbawioną wolności jest prowadzenie rozmowy przez jednego wizytatora i sporządzanie w tym samym czasie notatek przez drugiego z nich. Jeżeli rozmowa odbywa się z udziałem tłumacza ustnego, sytuacja staje się bardziej złożona. Obecność dwóch wizytatorów i tłumacza może być niepraktyczna, niepożądana lub onieśmiałająca dla potencjalnych rozmówców. Jeśli jest tylko jeden wizytator i tłumacz ustny, wizytator może zdecydować się na jednoczesne sporządzanie notatek i prowadzenie rozmowy, ale będzie to zakłócać jego interakcję z rozmówcą. Użyteczne notatki może również dobrze sporządzać tłumacz ustny. Ale może to z kolei odrywać go od jego zasadniczego zadania. W związku z tym tłumacz ustny powinien przynajmniej odnotowywać najważniejsze informacje, np. daty, godziny, nazwiska, itp., które mogą później okazać się przydatne dla wizytatora.

Źródło informacji zwrotnych/pomysłów: Tłumacz ustny, posiadający doświadczenie w zakresie tłumaczenia rozmów w ramach monitoringu, może być istotnym źródłem spostrzeżeń, które mogą uzupełnić sposób rozumienia rozmów przez wizytatora. Jednak im bardziej wizytatorzy angażują tłumaczy ustnych do udziału w przypadającej wizytatorom roli analityka, tym większe prawdopodobieństwo wystąpienia konfliktu lub rywalizacji między tymi dwoma.

Logistyka i tłumaczenia pisemne: Tłumacze ustni często zajmują się stroną logistyczną, zwłaszcza w przypadku międzynarodowych organów monitorujących. Mogą oni zostać poproszeni o zorganizowanie transportu, wykonanie rozmów telefonicznych, zarezerwowanie miejsc w restauracji lub umówienie spotkań. Zważywszy na fakt, iż wizytatorzy często otrzymują dokumenty sporządzone w języku używanym lokalnie, tłumacze ustni również często proszeni są o przetłumaczenie ich pisemnie. Wizytatorzy powinni uważać, aby nie wykorzystywać nadmiernie, ani nie nadużywać roli tłumacza ustnego do wykonywania zadań, które ściśle rzecz biorąc są dodatkowymi funkcjami tłumacza ustnego.

3.5 Pozostałe kwestie dotyczące współpracy wizytatorów i tłumaczy ustnych

Wizytatorzy i tłumacze ustni muszą sprostać jeszcze wielu innym wyzwaniom, które w miarę możliwości powinny być omawiane przed przystąpieniem do rozmowy. Oto niektóre z nich:

Problematyczni rozmówcy: Dla wielu rozmówców trudne jest przekazanie informacji w sposób konkretny, usystematyzowany, chronologiczny, „adekwatny” i przejrzysty, czyli w sposób preferowany przez wizytatorów. Niektórzy rozmówcy mają tendencję do mówienia przez długi czas bez żadnych przerw. W takich przypadkach wizytator powinien postarać się wyjaśnić rozmówcy, że konieczne jest omawianie wydarzeń krok po kroku w celu zrozumienia relacji rozmówcy. Jeśli okaże się to niemożliwe, wizytator/tłumacz ustny mogą od czasu do czasu przerywać wypowiedź, chociaż może to zakłócać tok myślowy rozmówcy. W końcu, tłumacz ustny może być zmuszony do streszczenia wypowiedzi kierowanej do wizytatora. Nie jest to idealne rozwiązanie, bowiem wizytator będzie zmuszony uzupełniać wypowiedź poprzez zadawanie pytań w celu sprawdzenia zrozumienia przez rozmówcę co jakiś czas lub po zakończeniu ogólnej relacji.

Tłumaczenie konsekwentne lub szeptane: Niektórzy wizytatorzy wolą, gdy tłumaczenie wykonywane jest szeptem prosto do ucha rozmówcy, żeby nie przerywać jego toku myślowego.

Z kolei inni preferują tłumaczenie konsekwentne, w przypadku którego wizytator/rozmówca przerywają od czasu do czasu wypowiedź, dając tłumaczowi czas na przekład. Jeszcze inni stosują obydwie podejścia w zależności od stylu komunikowania się rozmówcy.

Rozwiązywanie konfliktów na linii wizytator – tłumacz podczas prowadzenia rozmów: Czasami relacje między wizytatorem a tłumaczem ustnym mogą podczas rozmowy stać się dość napięte. Za rozwiązanie takiej sytuacji odpowiada wizytator, niezależnie od przyczyny. Wizytator powinien kontrolować swoją mowę ciała i mimikę, ażeby problem nie stał się widoczny dla innych osób obecnych podczas rozmowy. Następnie wizytator powinien spokojnym głosem poinformować rozmówcę, że chce omówić z tłumaczem sposób rozumienia pewnej kwestii. Nadal używając spokojnego głosu, wizytator powinien przypomnieć tłumaczowi o konieczności utrzymania ich wiarygodności w oczach zebranych osób, a w razie potrzeby odwołać się do wytycznych organizacyjnych. Jeżeli problem nie może zostać szybko rozwiązany, rozmowę należy przerwać, ale w taki sposób, by zebrane osoby nie dowiedziały się o wystąpieniu konfliktu i aby nie wywołać zażenowania lub zakłopotania u rozmówcy. Tłumacz ustny i wizytator mogą wówczas omówić problem na osobności i powrócić do prowadzenia rozmowy lub, jeżeli nie będą w stanie pogodzić swoich rozbieżnych opinii, mogą wnioskować o zastępstwo.

3.6 Nieznany czynnik: sytuacja i punkt widzenia rozmówcy

Rzadko kiedy wizytatorzy mają okazję poznać wcześniej historię, doświadczenia życiowe, sytuację psychospołeczną, kontekst odbywania kary pozbawienia wolności, motyw i poglądy każdego z rozmówców. W związku z tym trudno również przewidzieć, jak rozmówca będzie postrzegał wizytatorów i tłumaczy ustnych. Niektórzy mogą być nastawieni podejrzliwie do lokalnych tłumaczy ustnych i reagować dobrze na osoby z daleka. Z kolei inni mogą czuć się pewniej w obecności kogoś „znajomego” i nie ufać obcokrajowcom lub innym osobom odbieranym jako bardzo odmienne. Niektórzy rozmówcy wolą omawiać niektóre kwestie z osobami o konkretnym pochodzeniu etnicznym lub tej a nie innej płci. Możliwościom nie ma końca. Wszystkie te czynniki wywierają wpływ na zdolność rozmówcy do nawiązania kontaktu z wizytatorem i tłumaczem ustnym oraz na jego podejście do nich. Dlatego wizytator i tłumacz ustny muszą być na tyle bystrzy, aby umieć rozpoznać tego typu kwestie i bezzwłocznie na nie reagować.

4. WYTYCZNE

Pomocne jest postrzeganie relacji między wizytatorem i tłumaczem ustnym w trzech fazach: przed rozmową, w czasie rozmowy i po rozmowie. W poniższej tabeli przedstawione zostały wytyczne obowiązujące wizytatorów i tłumaczy ustnych w każdej z tych faz.

Zalecenia APT dotyczące monitoringu miejsc pozbawienia wolności
Zalecenie nr 3

WIZYTATORZY		
Wytyczne dotyczące współpracy z tłumaczami ustnymi		
	Tak	Nie
Przed	<ul style="list-style-type: none"> • Poinformuj wcześniej tłumacza ustnego o swoich oczekiwaniach względem procesu przeprowadzania rozmowy. • Zachęć tłumacza ustnego do dzielenia się z Tobą informacjami na temat kultury i innych powiązanych z tym kwestii. • Zadbaj, aby wszelkie nieporozumienia między Tobą i tłumaczem ustnym zostały rozwiązane przed przystąpieniem do rozmowy. • Przekaż tłumaczowi ustnemu kopie pisemnych materiałów, które rozmówca otrzyma z wyprzedzeniem. • Rozważ, ile osób powinno być zaangażowanych w rozmowę, aby nie doprowadzić do onieśmienia rozmówców. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nie zaczynaj rozmowy bez wcześniejszego zapoznania się z tłumaczem.
Podczas	<ul style="list-style-type: none"> • Przedstaw się. Jeśli znasz choćby trochę język, którym posługuje się osoba pozbawiona wolności, przedstaw się bezpośrednio w tym języku zanim polecisz tłumaczowi rozpocząć tłumaczenie. • Przedstaw tłumacza i objaśnij jego rolę. • Dowiedz się, czy rozmówca chce korzystać, czy raczej wolałby nie korzystać z usług tłumacza. • Zwracaj uwagę na sygnały pozawerbalne, które mogą świadczyć o dyskomforcie rozmówcy spowodowanym obecnością tłumacza ustnego lub innymi czynnikami. • Obserwuj sygnały pochodzące od tłumacza ustnego związane z rozmówcą lub innymi czynnikami. • Zajmij miejsce bezpośrednio naprzeciwko rozmówcy, a tłumaczowi ustnemu wyznacz miejsce z boku Was, przy czym każdy powinien w sposób pełny i wygodny widzieć inne osoby. Jeśli w rozmowie uczestniczy więcej osób, można zajmować miejsca na linii obwodu trójkąta równobocznego lub okręgu. • Patrz na rozmówcę zarówno gdy zwracasz się do niego, jak i gdy słuchasz tłumaczenia. • Nawiązuj odpowiedni kontakt wzrokowy i bądź świadomy własnej mowy ciała. • Mów wolniej, wyraźniej i przejrzyściej niż zwykle, aby pomagać tłumaczowi i uspokajać rozmówcę. • Używaj prostych sformułowań i przekazuj jasne i rzeczowe informacje. Zadawaj krótkie pytania - przemyśl ich formę, zanim je wypowiesz. • Co dwa lub trzy zdania rób przerwy, aby tłumacz ustny mógł dokonać przekładu Twojej wypowiedzi. • Zadawaj pytania bezpośrednio rozmówcy, czyli w drugiej osobie, np. „Czy pamiętasz jakiego koloru były ściany?”, a nie: „Zapytaj go, czy pamięta jakiego koloru były ściany.” • Bądź przygotowany konieczność zadania tych samych pytań w inny sposób. • Zachowaj cierpliwość. Rozmowy tłumaczone trwają dłużej niż rozmowy bezpośrednie. • Zanim odpowiesz, poczekaj, aż tłumacz skończy tłumaczyć wypowiedź rozmówcy, nawet jeśli sądzisz, że ją zrozumiałeś. • Co pewien czas dokonaj podsumowania, zwłaszcza w przypadku złożonych kwestii lub gdy rozmówcy trudno jest wypowiadać się w ustrukturyzowany sposób. • Celowo zadawaj niedokładne pytania podsumowujące, aby sprawdzić swoje zrozumienie. • Przed zakończeniem rozmowy, skonsultuj się z tłumaczem ustnym w związku z jakimikolwiek odczuciami lub spostrzeżeniami wymagającymi doprecyzowania. • Ogranicz do minimum wszelkie dodatkowe uwagi wymieniane z tłumaczem ustnym, a jeżeli taka rozmowa na 	<ul style="list-style-type: none"> • Nie mów zbyt głośno, jeśli nie jest to konieczne. • Nie zadawaj wielokrotnie złożonych pytań. (Np: „Co wydarzyło się, gdy przyjechałeś; czy spisali Twoje dane, albo przeszukali Cię i co mówili wtedy?”) • Nie staraj się zaoszczędzić na czasie prosząc tłumacza ustnego o streszczenie wypowiedzi, chyba że jest to absolutnie konieczne. • Nie przekazuj tłumaczowi ustnemu kontroli nad rozmową. • Nie pozwalaj tłumaczowi ustnemu przejmować rozmowy.

Zalecenia APT dotyczące monitoringu miejsc pozbawienia wolności
Zalecenie nr 3

	<p>stronie trwa dłużej niż kilka sekund, krótko wyjaśnij rozmówcy przyczyny.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bądź ostrożny z żartami. Czasami humoru nie można dobrze oddać w innym języku. 	
Po	<ul style="list-style-type: none"> • Porozmawiaj z tłumaczem na temat przeprowadzonej rozmowy, zwłaszcza jeśli potrzebujesz dokładniejszego objaśnienia pewnych kwestii, dalszych informacji czy – jeśli to stosowne – dodatkowej opinii. • Wymień z tłumaczem konstruktywne uwagi dotyczące Waszych wspólnych metod pracy, aby usprawnić przeprowadzanie rozmów w przyszłości. • Okaż tłumaczowi szacunek i uznanie dla jego pracy. 	

TŁUMACZE USTNI

Wytyczne dotyczące współpracy z wizytatorami miejsc pozbawienia wolności

	Tak	Nie
Przed	<ul style="list-style-type: none"> • Zabierz ze sobą notatnik i długopis(-y). • Omów z wizytatorem wszelkie wątpliwości związane z aspektami proceduralnymi, lingwistycznymi, itd. • Poinformuj wizytatora o ważnych i adekwatnych w danym przypadku względach kulturowych, w tym o sposobie ubierania się, zwyczajowych powitaniach, hierarchii, sposobie zwracania się do kogoś, podejściu do płci, itp. • Ujawnij wszelkie przyczyny, przez wzgląd na które nie powinieneś – Twoim zdaniem – uczestniczyć w rozmowie. 	
Podczas	<ul style="list-style-type: none"> • Zajmij miejsce, z którego możesz dobrze widzieć i słyszeć zarówno wizytatora, jak i rozmówcę. • Notuj informacje szczegółowe, takie jak daty, liczby, nazwiska, które mogą okazać się pomocne dla wizytatora. • Oznacz w notatkach informacje o delikatnym charakterze. • Zaznaczaj w notatkach kwestie, do których chcesz powrócić lub które chcesz omówić później z wizytatorem. • Tłumacząc, używaj możliwie najwięcej zwrotów bezpośrednich i unikaj mowy zależnej. • Bądź świadomy własnej mowy ciała i mimiki. • Zwracaj się do wizytatora o wyjaśnienie pytań, których nie rozumiesz, ale nie kwestionuj pytań wizytatora, chyba że istnieje ryzyko popełnienia nietaktu kulturowego lub wystąpienia sytuacji, która mogłaby zaszkodzić rozmowie. • Unikaj tworzenia zbyt długich zdań. • Przerwij rozmówcy, jeżeli mówi on zbyt wiele na raz lub zbyt szybko. Należy to czynić taktownie i w odpowiednim momencie. Sprawa ta jest jeszcze bardziej delikatna w przypadku przedstawicieli organów władzy. • Pomagaj wizytatorowi utrzymać kontrolę nad rozmową. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nie staraj się wykonywać obowiązków wizytatora. • Nie pozwól, aby Twoje wartości i przekonania miały wpływ na przykład. • Nie zmieniaj, nie uzupełniaj ani nie upiększaj tłumaczonych pytań bądź odpowiedzi. • Nie odpowiadaj na pytania rozmówcy kierowane do wizytatora, ani na pytania wizytatora kierowane do rozmówcy, nawet jeśli znasz odpowiedź. • Nie zapominaj zabrać ze sobą swojego notatnika. • Nie uprzedzaj pytań wizytatora, bez względu na to, czy wielokrotnie uczestniczyłeś już w tej procedurze.
Po	<ul style="list-style-type: none"> • Informacje ujawnione w procesie monitoringu taktuj jako poufne. • Porusz w rozmowie z wizytatorem wszelkie problemy w ramach wymiany informacji zwrotnych. 	

5. PODSUMOWANIE

Sprostanie wyzwaniom powstającym w wyniku przeprowadzania rozmowy z udziałem tłumacza ustnego wymaga zarówno kierowania się przez organizację jasno określoną polityką, jak i zachowania dyscypliny, stosowania dobrych praktyk i bystrej improwizacji przez wizytatorów i tłumaczy ustnych.

Należy pamiętać, że dobry stan psychofizyczny, komfort i interes osoby pozbawionej wolności (rozmówcy) powinny zawsze stać na pierwszym miejscu w hierarchii wartości wizytatorów. Wizytator odpowiedzialny jest za prowadzenie rozmowy w taki sposób, który ułatwia pracę tłumacza ustnego. Z kolei zasadniczą, choć trudną rolą tłumacza ustnego jest zapewnienie możliwie najmniej inwazyjnej międzyjęzykowej i międzykulturowej komunikacji w celu utrzymania integralności przekazu informacji. Niemniej pozostałe role tłumacza są również ważne, zwłaszcza w przypadku wizytatorów międzynarodowych pracujących w obcych sobie kontekstach.

Trzeba być również realistą. Z przeprowadzonych badań wynika, że nawet zawodowy tłumacz ustny pracujący w idealnych warunkach jest w stanie przetłumaczyć tylko 70-80% całej wypowiedzi. Toteż należy uzbroić się w cierpliwość, a powinien to uczynić zarówno wizytator, jak i tłumacz ustny, gdyż cecha ta warunkuje przeprowadzenie możliwie najbardziej efektywnej rozmowy w ramach monitoringu miejsc pozbawienia wolności, a właśnie taka rozmowa może przyczynić się do ochrony praw człowieka w przypadku osób pozbawionych wolności.

Uwaga: Niniejsze zalecenie zostało opracowane na podstawie doświadczeń personelu APT i osób z nim współpracujących. Wykorzystano również materiały z innych źródeł, np.: Departament Operacji Pokojowych ONZ (DPKO), *Prison Support Guidance Manual: Annex 4: Guide to Working with Interpreters* [Poradnik dotyczący wsparcia w warunkach izolacji więziennej: Załącznik nr 4: Współpraca z tłumaczami ustnymi], 2006; Departament Zdrowia Publicznego Massachusetts, *Best Practice Recommendations for Hospital-Based Interpreter Services* [Zalecenia dotyczące najlepszych praktyk w zakresie usług tłumaczeniowych w szpitalach], data wydania nieznana; Centrum dla Ofiar Tortur, *Closing the Gap: Using Trained Interpreters* [Ułatwianie komunikacji: korzystanie z usług wyszkolonych tłumaczy ustnych], luty-marzec 2001; Europejski Komitet ds. Zapobiegania Torturom, *Framework for the Training Session on the Effective Use of Interpreters during CPT Visits* [Ramy sesji szkoleniowej w zakresie efektywnego wykorzystania tłumaczy ustnych podczas wizytacji EKZT], 2001; Krajowa Rada ds. Tłumaczy Ustnych w Opiece Zdrowotnej, *National Standards of Practice for Interpreters in Health Care* [Krajowe standardy praktyki dla tłumaczy ustnych w opiece zdrowotnej], 2005; Międzynarodowe Stowarzyszenie Tłumaczy Ustnych w Dziedzinie Medycyny, *Medical Interpreting Standards of Practice* [Standardy praktyki w medycznych tłumaczeniach ustnych], 2007; Ministerstw Zdrowia Australii, *Guide to Working with Interpreters in Health Settings* [Przewodnik po współpracy z tłumaczami ustnymi w dziedzinie ochrony zdrowia], data wydania nieznana; Medyczna Fundacja na rzecz Opieki dla Ofiar Tortur, *Code of Practice and Ethics for Interpreters and Practitioners in Joint Work* [Kodeks praktyki i etyki regulujący współpracę tłumaczy ustnych i praktyków], 2005; Przedstawicielstwo Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców (UNHCR), *Interpreters in a Refugee Context: Self-Study Module 3* [Tłumacze ustni w kontekście uchodźców: moduł nr 3 do samodzielnej analizy], 2009; Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OSCE), *Working with or as an Interpreter* [Pracując z tłumaczem ustnym lub jako tłumacz ustny], data wydania nieznana; oraz www.diversityrx.org.